

Оцінювання монополізації ринку споживчого кредитування України

Узагальнено методичні підходи до оцінювання конкуренції та монополізації на ринку споживчого кредитування України. Розглянуто використання індексу Герфіндаля – Гіршмана для оцінювання конкуренції на різних видах ринків. Запропоновано межі цього індексу для характеристики рівня концентрації та монополізації ринку споживчого кредитування.

Ключові слова: кредитування, споживчий кредит, ринок банківського споживчого кредитування, оцінка конкуренції, монополізм, індекс Герфіндаля – Гіршмана, індикатор рівня концентрації, захист економічної конкуренції, Антимонопольний комітет України.

Кредит і кредитні відносини є невід’ємною складовою економічної системи України. Сфера кредитування безпосередньо пов’язана з потребами розвитку національного виробництва. Перебуваючи у центрі сучасного грошово-фінансового господарства, обслуговуючи інтереси суб’єктів господарювання, кредит опосередковує функціонування та розвиток як виробництва та обміну, так і сфери кінцевого споживання. У останній виникає специфічна форма кредиту – споживчий кредит, призначений для задоволення потреб фізичних осіб та сімей (домогосподарств). Розширення масштабів кредитування сфери кінцевого споживання сприяє формуванню цивілізованих відносин на споживчому ринку України та визначає значною мірою обсяги споживчого попиту як одного з факторів економічного зростання.

Проблемам вивчення теорії і практики банківського кредитування присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних учених: О. Васюренко, М. Владимірової, О. Кириченка, А. Ковальової, О. Лаврушина, В. Лагутіна, А. Мороза, Г. Панової, Л. Патерікіної, Л. Прийду, Л. Примостки, В. Прядка, М. Пудовкіної, М. Савлука, М. Сайка, Т. Сидоволосої, О. Стойка, І. Школьник та інших.

Питання розвитку концентрації на банківському ринку розробляли, зокрема, Й. Біккер, П. Геффон, М. Соумінен, К. Спренкль та К. Хааф. Серед українських науковців, що займалися дослідженням індексів концентрації, варто зазначити І. Волошка, Л. Жердецьку, С. Козьменка, М. Шпиґа та ін. Незважаючи на значну кількість таких досліджень, у вітчизняній економічній літературі недостатньо уваги приділяється практичному аналізу використання методичних підходів до оцінювання ринкової концентрації на ринку споживчого кредитування.

З початку незалежності в Україні протягом 10 років з моменту появи кредитних операцій банки не приділяли належної уваги розвитку кредитування населення. Цим видом кредитування за-

ймалися, в основному, інші фінансово-кредитні установи: кредитні спілки, фінансові компанії, будівельні товариства тощо. Причиною цього була значна трудомісткість процесу споживчого кредитування, оскільки за однакових витрат часу банківських працівників комерційні кредити завдяки їх розмірам були значно прибутковішими. Індивідуальне кредитування не вважалося престижним у банківських колах. У сучасних умовах більшість банків розглядають приватних осіб як основне джерело зростання і диверсифікації свого бізнесу.

У процесі історичного розвитку суспільних відносин відбувалася зміна форми кредиту, удосконалювалися основні принципи споживчого кредитування, уточнювалися закономірності його функціонування. Відбувалося формування нового виду ринку – ринку споживчого кредитування. Поняття “ринок” досить багатогранне і настільки ж різноманітні його визначення, проте більшість із них зводяться до такого: ринок – це сукупність економічних відносин і зв’язків між покупцями і продавцями щодо купівлі-продажу того або іншого товару.

Галузеві ринки в Україні мають певні особливості, що зумовлюють їх функціонування. Так, необхідно відзначити відсутність цивілізованого ринку землі, непрозорість фондового ринку, неадекватність реальної ціни цінних паперів, незрозумілі принципи прийняття стратегічних рішень, адміністрування, високий рівень корупції та тінізації економіки, ведення подвійної бухгалтерії тощо. У зв’язку з цим доречно зазначити, що загальноприйняті у розвинених країнах світу методичні підходи та інструментарій кількісного оцінювання окремих сегментів ринку, включаючи реальний зміст величин деяких коефіцієнтів та діапазонів їх змін, можуть застосовуватись в Україні із певними обмеженнями.

Ринок споживчого кредитування має всі риси, властиві ринку як формі організації і функціонування економіки (наявність товару, ціни на нього, покупця, продавця, попиту і пропозиції). Водночас він має свої особливості, головною з яких є форма,

в якій виступає товар – форма позики, позиченої вартості, кредиту. Конкуренція на ринку споживчого кредитування забезпечується наявністю великої кількості банків, які мають можливість надавати споживчі кредити. Здорова конкуренція сприяє поліпшенню якості обслуговування клієнтів, розширенню асортименту кредитних програм, створенню таких кредитних пропозицій на ринку, які відповідають вимогам і потребам позичальників.

За останні десятиріччя розроблено низку методів аналізу та підходів до визначення міри конкуренції, основними з яких є такі [2]:

- показники концентрації (структурний підхід): індекс Герфіндаля – Гіршмана (Herfindahl – Hirschman index) (ННІ);
- неструктурні методи: підхід Дж. Панзара та Дж. Росса, модель Т. Бреснахана, модель Ф. Барруша та Л. Модешту;
- методи оцінювання ринкової влади (індекс Лернера).

Найчастіше для оцінювання конкуренції і міри монополізації ринку в економіці застосовують ННІ – спеціальний показник рівня ринкової конкуренції. Він дорівнює сумі квадратів процентних часток ринку, яку займає кожна з фірм-виробників одного товару:

$$ННІ = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2 = \sum_{i=1}^n S_i^2,$$

де S_1, S_2, S_n – частки кожної фірми на ринку у порядку зменшення (%).

Чим сильніша ринкова конкуренція і слабший монополізм, тим менше значення ННІ. Тобто величина ННІ збільшується, коли слабшає конкуренція і посилюється монополізація ринку. Підкреслимо, що ННІ є легким у підрахунках, оскільки не потрібно проводити попередніх процедур оброблення даних, не залежить від розміру банківської системи в цілому, відображає зміну частки на ринку найменшого або найбільшого банку.

Перевагою ННІ є те, що він не залежить від проблеми вибору кількості суб'єктів, які необхідно дослідити. До розрахунку ННІ входять частки всіх суб'єктів на ринку (підприємств, організацій, фірм тощо). Ця ж обставина є і його недоліком, оскільки на ринках кількість суб'єктів може бути занадто великою і розрахунок індексу буде викликати певні труднощі. Тому інколи ННІ модифікують і включають до нього лише перші 50 підприємств, які лідирують на ринку.

З 1982 р. ННІ став основним орієнтиром антимонопольної політики США. Його почали використовувати Міністерство юстиції США та Федеральна комісія з торгівлі для вимірювання концентрації ринку [1]. Залежно від значення ННІ ринок може бути монополізованим, помірно монополізованим і немонополізованим. У зв'язку з тим, що існують різні види ринків (товарний, фінансових послуг, страховий та ін.), у науковій літературі

для вимірювання міри їх концентрації застосовують різні межі ННІ. Так, на товарному [2, с. 231; 3, с. 66; 4] і страховому [2, с. 99; 5] ринках діапазони ННІ однакові. Прийнято вважати, що:

- $ННІ \leq 1000$ – ринок низько монополізований;
- $1000 < ННІ \leq 1800$ – ринок помірно монополізований;
- $1800 < ННІ \leq 10\,000$ – ринок високо монополізований.

На ринку фінансових послуг використовуються ще декілька інших діапазонів ННІ [6]:

- $ННІ \leq 800$ – ринок низько монополізований;
- $800 < ННІ \leq 1800$ – ринок помірно монополізований;
- $1800 < ННІ \leq 10\,000$ – ринок високо монополізований.

Згідно з Порядком аналізу ринків послуг пропуску трафіка та визначення операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою, Національною комісією з питань регулювання зв'язку України ННІ визначено як показник, який використовується для визначення ринкової концентрації та показує, яке місце, частку на певному ринку (ринкову частку) займають більш дрібні суб'єкти господарювання. Відповідно до значень ННІ в Україні визначають три типи ринку послуг [7]:

- 1) $ННІ \leq 1000$ – ринок мало концентрований (з ефективною (досконалою) конкуренцією, на якому функціонує велика кількість операторів телекомунікацій з майже однаковою ринковою часткою);
- 2) $1000 < ННІ \leq 2000$ – ринок помірно концентрований (діє велика кількість операторів телекомунікацій, які мають незначну різницю в розмірах ринкових часток, з незначним рівнем бар'єрів для входження на ринок);
- 3) $2000 < ННІ \leq 10\,000$ – ринок високо концентрований (відсутня ефективна конкуренція, характеризується одним або невеликою кількістю взаємозалежних операторів та високим рівнем бар'єрів вступу на ринок).

Загальними для всіх видів ринку є мінімальні і максимальні межі значення ННІ. ННІ набуває нульового значення у разі ідеальної конкуренції, коли на ринку багато продавців, кожен з яких контролює незначну його частку та навпаки – при абсолютній монополізації ринку $ННІ = 10\,000$.

ННІ рекомендований Керівництвом з розрахунку показників фінансової стійкості Міжнародного валютного фонду як індикатор рівня концентрації в банківському секторі [8]. У США ННІ відіграє суттєву роль в антимонопольному законодавстві. Так, злиття двох банків отримує схвалення без спеціального розслідування, якщо ННІ зростає не більше ніж на 0,02. ННІ ще називають індексом з повною інформацією (full information

index), оскільки він урахує особливості розподілу розмірів фінансових структур [2].

З 2003 р. ННІ обчислюється для страхового ринку України і публікується на офіційному сайті Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг [9]. При цьому в Україні відсутня офіційно уніфікована методика оцінювання конкурентного середовища на ринку страхових послуг з обґрунтуванням бази для розрахунку і кількості страхових компаній, які необхідно брати до уваги при розрахунку відповідного показника. В інших країнах такі методики існують. Наприклад, Міністерство з антимонопольної політики Російської Федерації ще у 2000 р. затвердило Порядок визначення домінуючого положення учасників ринку страхових послуг, а в 2003 р. – Методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу й оцінювання конкурентного середовища на ринку фінансових послуг, які визначають методологічні основи оцінювання концентрації ринку державними органами контролю [10, с. 96].

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України розраховує ННІ для частки перших 3-х, 10-ти і 50-ти компаній на ринку страхування. Водночас антимонопольне законодавство України передбачає контроль за ринковою концентрацією за умови, що ринкова частка однієї компанії має бути не більше 35% ринку, 3-х компаній – не більше 50%, 5-ти – не більше 70% ринку [11].

Крім того, деякі автори пропонують проводити дослідження ринкового середовища не в цілому на ринку, а за окремими його сегментами, зважаючи, наприклад, на статистичну сегментацію страхового ринку країн Євросоюзу (автотранспортне, морське, авіаційне, медичне страхування, страхування власності, відповідальності і страхування від нещасних випадків тощо) [12].

Слід звернути увагу, що межі ННІ для банківської діяльності загалом і ринку банківського

споживчого кредитування зокрема дотепер не визначено. Для характеристики рівня концентрації в банківській діяльності використовують такі показники, як власний капітал, активи, кредитний портфель, обсяг залучених коштів тощо.

Для обґрунтування рівня концентрації на ринку банківського споживчого кредитування пропонується такий методичний підхід. Оскільки товаром на банківському ринку споживчого кредитування виступає споживчий кредит, то банки, які його пропонують, також є об'єктами конкуренції. Кожен банк, надаючи певний обсяг споживчого кредиту, займає відповідну частку на цьому ринку.

Ураховуючи антимонопольне законодавство України і Закон України “Про захист економічної конкуренції” зокрема [11], а також орієнтуючись на європейські стандарти сегментації ринків, пропонуємо розрахунок значень ННІ безпосередньо для ринку споживчого кредитування.

Обґрунтування меж ННІ для ринку банківського споживчого кредитування оснований на обмеженнях Антимонопольного комітету України (табл. 1). З даних (табл. 1) видно, що максимальна питома вага, яку може займати один банк, складає 35%. Квадрат цієї долі дорівнює 1225. При повній монополізації один банк володіє 100% ринку, квадрат цієї долі – 10 000. Отже, діапазон 1225 – 10 000 відповідає монопольному типові ринку банківських послуг. У групі з трьох банків на один припадає 16,7%, квадрат частки складає 278,9, а разом для трьох банків значення ННІ дорівнює: $278,9 - 3 = 836,7$. Отже, діапазон ННІ від 836,7 до 1225 відповідає такому ринку, де присутні декілька банків, що займають домінуюче положення, але не є монополістами.

Водночас мінімальна питома вага на ринку банківських послуг, яку може займати один банк у групі з 5-ти банків, складає 14%, квадрат цієї частки – 196. Тоді для 5-ти банків: $196 - 5 = 980$.

Таблиця 1

Межі індексу Герфіндала – Гіршмана для оцінювання монополізму ринку банківського споживчого кредитування в Україні

Кількість банків	Сумарна частка ринку, %	Частка однієї компанії, %	Квадрат частки	Межі коефіцієнта
1	35,0	35,0	1225,0	1225,0
3	50,0	16,7	278,9	836,7
5	70,0	14,0	196,0	980,0

Отже, межі ННІ повинні бути такими:

- $\text{ННІ} \leq 836,7$ (837) – ринок банківського споживчого кредитування немонополізований, створено всі умови для конкуренції серед банків;
- $836,7$ (837) < $\text{ННІ} \leq 1225$ – для ринку банківського споживчого кредитування характерна монополістична конкуренція, тобто присутні декілька банків-домінантів;
- $1225 < \text{ННІ} \leq 10\ 000$ – ринок банківського споживчого кредитування монополізований, присутній один банк-домінант. У цьому випадку

службам Антимонопольного комітету слід вживати необхідні заходи для послаблення ситуації.

За даними Національного банку України, у 2012 р. в країні діяли 176 банків, з яких 142 надавали споживчі кредити. Така кількість банків є достатньою для забезпечення конкуренції в секторі споживчого кредитування [13]. Згідно з розрахунком адаптованого ННІ, ринок банківського споживчого кредитування в Україні у 2012 році характеризувався високою конкуренцією (ННІ = 557,2).

Щорічно Національний банк України групує банки за розміром активів у 4 групи. До першої групи входять банки з найбільшим розміром активів. Імовірно, декілька банків-домінантів зосереджено саме в цій групі. У 2012 р. до першої групи увійшли 15 банків, з яких 5 українських (ПАТ “Укрексімбанк”, ПАТ “Державний ощадний банк”, ПАТ “Перший український міжнародний банк”, ПАТ “Фінанси та кредит”, ПАТ “Укргазбанк”) та 10 із залученим іноземним капіталом (ПАТ КБ

“ПриватБанк”, ПАТ “Райффайзен банк Аваль”, ПАТ “Промінвестбанк”, ПАТ “Укрсоцбанк”, ПАТ “ВТБ банк”, ПАТ “Дельта банк”, ПАТ КБ “Надра”, ПАТ “Сбербанк Росії”, ПАТ “Укрсиббанк”, ПАТ “Альфа-банк”). Аналіз найбільших вітчизняних банків дозволив виявити лише 2 банки-домінанти, що є характерним для конкурентної моделі ринку. Розрахунок ННІ для групи найбільших банків України (ННІ = 456,51) представлено в табл. 2 (розраховано авторами за даними [14]).

Таблиця 2

Розрахунок індексу Герфіндаля – Гіршмана для групи найбільших банків України у 2012 р.

Назва банку	Обсяг виданих споживчих кредитів, млрд. грн.	Частка банку в загальному обсязі виданих кредитів у його групі, %	Квадрат частки
ПриватБанк	16,6	13,6	184,96
Укрексімбанк	0,9	0,8	0,64
Державний ощадний банк	4,0	3,3	10,89
Райффайзен банк Аваль	–	–	–
Промінвестбанк	1,0	0,8	0,64
Укрсоцбанк	15,1	11,3	127,69
ВТБ банк	2,4	1,9	3,61
Дельта банк	3,0	2,5	6,25
Перший український міжнародний банк	2,7	2,2	4,84
Надра	11,9	9,8	96,04
Сбербанк Росії	1,1	0,9	0,81
Укрсиббанк	–	–	–
Альфа-банк	3,7	3,1	9,61
Фінанси і кредит	3,3	2,7	7,29
Укргазбанк	2,2	1,8	3,24
Разом	67,9	54,7	456,51

У групі найбільших банків України діють два банки-монополісти: ПАТ КБ “ПриватБанк” та ПАТ “Укрсоцбанк”. Частка кожного з цих банків становить більше 10% у загальному обсязі виданих споживчих кредитів. Разом ці банки видали майже четверту частину (24,9%) сукупних споживчих кредитів цієї групи.

Значення ННІ до 836,7 свідчить про наявність нормальної здорової конкуренції на ринку банківського кредитування, тобто функціонує достатня кількість компаній, при цьому всі вони приблизно однаково впливають на загальний розвиток ринку.

Важливо зазначити, що у 2012 р. з-серед найбільших банків два зовсім не кредитували населення України. Це банки зі 100-відсотковим іноземним капіталом: ПАТ “Райффайзен банк Аваль” (Австрія) і ПАТ “Укрсиббанк” (Франція). За словами Голови Правління ПАТ “Райффайзен банк Аваль”, призупинення споживчого кредитування зумовлено двома основними чинниками. Першим є виникнення у банку проблемної заборгованості при оформленні кредитів у торговельних мережах і пов’язаних з цим великих збитків. Банк їх зафіксував, але не був готовий до їх збільшення, видаючи нові кредити.

Другий чинник – психологічний бар’єр у позичальників, які не квапилися залучати кредитні кошти. Як показують дослідження, проведені ПАТ “Райффайзен банк Аваль”, населення боялося брати гроші в кредит. Багато хто стикався з колекторами або чув про них. У позичальників не було впевненості у стабільності майбутніх доходів, погіршували ситуацію високі інфляційні очікування. Навіть березень 2011 р. (перший місяць, коли ПАТ “Райффайзен банк Аваль” відновив видачу споживчих кредитів) показав, що попит на них відновлюється дуже повільно. Така ситуація є нормальною, оскільки для позичальника, крім усього іншого, важлива психологічна готовність жити в борг. Проте загальна тенденція свідчить про те, що населення поступово повертається на ринок споживчих кредитів [15].

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати, що в сучасних умовах стимулювання консолідації національного банківського капіталу є доцільним та необхідним, оскільки воно дозволить розширити банківський бізнес при скороченні адміністративного апарату, укрупнити вітчизняну банківську систему та підвищити її капіталізацію, але не призведе до створення монополії

у разі правильного та обґрунтованого способу проведення консолідації банківських установ.

В умовах розвитку інтеграційних процесів удосконалення процесів концентрації банківського капіталу у вітчизняній банківській системі має

розглядатися як один з пріоритетних напрямів розвитку як банківської системи, так і національної економіки в цілому. Вирішення цього завдання буде сприяти формуванню оптимальної структури банківської системи України.

Список використаних джерел

1. Публічний документ “Herfindahl-Hirschman Index” / Документи Міністерства юстиції США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justice.gov/atr/public/guidelines/hhi.html>
2. Нечипорук Л. В. Теорія та практика страхового ринку в Україні : [моногр.] / Л. В. Нечипорук. – Х. : Нац. ун-т внутрішніх справ, 2004. – 300 с.
3. Бабашкина А. М. Государственное регулирование национальной экономики : [учеб. пособ.] / А. М. Бабашкина. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 480 с.
4. Гальперин В. М., Микроэкономика : в 2 т. / [общ. ред. В. М. Гальперина]. / Гальперин В. М., Игнатьев С. М., Моргунов В. И. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 494 с. Т. 2, с. 168–172.
5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом європейської інтеграції” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/signal/strateg.pdf>
6. Приказ МАП Российской Федерации от 31.03.2003 г. № 86 “Об утверждении методических рекомендаций по порядку проведения анализа и оценки состояния конкурентной среды на рынке финансовых услуг” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakonprost.ru/content/base/part/434607>
7. Рішення Національної комісії з питань регулювання зв’язку України №444 від 25.08.2011 р. “Про затвердження Порядку аналізу ринків послуг пропуску трафіка та визначення операторів телекомунікацій з істотною ринковою перевагою” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE19816.html
8. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія : / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К. : Центр наук. дослідж. Нац. банку України. Знання, 2011. – 504 с.
9. Офіційний сайт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
10. Гаманкова О. О. Проблеми оцінки конкурентного середовища на ринку страхових послуг України / О. О. Гаманкова // Міжнародні інтеграційні процеси і конкурентоспроможність економіки України : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУ, 2008. – С. 95–97.
11. Закон України “Про захист економічної конкуренції” / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 29. – ст. 272.
12. Гаманкова О. А. Информационные недостатки исследования степени монополизации рынка страховых услуг Украины / О. А. Гаманкова // Актуальные проблемы экономики. – № 10 (100). – 2009. – С. 80–87.
13. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
14. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua/> – Назва з титул. екрана.
15. Финансовый портал “iBank” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibank.ua/news/content/8576-predsdatel-pravleniya-rayffayzen-banka-aval-krizis-dlya-nas-zakonchilsya>

Вітаємо з ювілеєм!

**Скальського
Василя Володимировича,**

начальника Головного управління статистики
у Хмельницькій області.

Бажаємо міцного здоров’я, добробуту, злагоди у родині,
успіхів у реалізації нових творчих планів!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*